

EKmS 150. Konverents

Teesid

Koostanud A. Merilai

Krista Aru

Tartu Ülikooli Raamatukogu

krista.aru@ut.ee

EESTI KIRJAMEESTE SELTS EESTI AVALIKU RUUMI KUJUNDAJANA

Seltsi tähenduse oma ajas ja seose tulevaste aegadea sõnastas kõige täpsemalt ja lühemalt Carl Robert Jakobson aastal 1881: „Elagem elavamalt tulevikule! Seeläbi elame ka elavamalt oma oleviku paremat elu.“

Alates 1887. aastast, kui pandi pitsat Linda-seltsi ustele jäi EKmS ainsaks ülemaalseks ettevõtteks: oli üldhariduslik asutus, mis kujundas avalikkust isegi oma olemasoluga. Sest EKmSelts

- andis otsustava tõuke ühiskondliku mõtte arengusse, selle jagunemiseks kahte peavoolu (käremeelsed ja mõõdukad) ja mitmesse väiksemasse kildkonda. Tänu sellele, et kaks peavoolu etendasid kordamööda edasiviivat jõudu, kasvasid nad kordamööda ka rahva eneseteostust ning mõjutasid eesti avalikku elu I maailmasõja alguseni.
- Kasvatas rahva organiseerumistahtmist ja - oskust: seltsid, palvekirjad, valimised, rahvaluule kogumisaktsioonid. Lõi sellekohaseid traditsioone, sõnavara ja harjumusi.
- Lisas rahvale eneseväärikust (auliikmete valmine) ja õpetas võrdväärset suhtlemist (Soome Kirjanduse Selts, Läti Kirjanduse Selts, Eestimaa Kirjanduse Selts Tallinnas, Läänemeremaakondade Ajaloo ja Muinsuse Selts Riias).
- Mõjutas ja kujundas eestikeelset ajakirjandust: ajalehtede Sakala ja Olevik asutamine, ajakirjandusliku poleemika muutumine, ajakirjandusväljaannete staatuse muutus.
- Oli uue põlvkonna ja uute tegijate kasvulavaks: haritlased üle maa ja tudengid (J. Tõnisson jt) Tartust.
- Tugevdas ja kaasajastas Jakob Hurda ja Carl Robert Jakobsoni sõnastatud rahvuslikku narratiivi: uue kirjaviisi tähtsustamine, eestikeelse matemaatikaõpetuse algus, eesti bibliograafia algus, ülemaaline vanavara kogumine jm.

Kõige muu kõrval: unistus oma majast...Kas eeldus ja vajadus või liialdatud ja ebavajalik pingutus?

Arne Merilai

Tartu Ülikool

arne.merilai@ut.ee

EESTI KIRJAMEESTE SELTS JA RIIKILOOV LUULETEGU

1. Riikiloov luuletegu

Luuleline kehtestamine Martin Heideggeri filosoofias ja pragmapoeetilises kõnetegude teoorias.

2. EKmSi eksistentsiaalsed olemaütled

- ❖ Vaimuriigi edendamine
- ❖ Eestluse süvendamine ja levitamine
- ❖ Omariikluse ennetamine
- ❖ EKSi (1907), ERMi (1909), EWi (1918), TÜ (emakeelse rahvusülikooli, 1919), EKLi (1922) eelkäija.

3. EKmSi tuumne asend esimese laulupeo järgses Eestis 1872–1894

- ❖ Friedebert Tuglas: „Eesti Kirjameeste Seltsi keskne asend ärkamis- ja venestamisaja nähtuste hulgas.“ (1932, 1958)
- ❖ Rudolf Põldmäe: „Niisiis kuulus Eesti Kirjameeste Seltsile keskne osa rahvusliku kultuuri arendamises.“ (1974)
- ❖ Mart Laar: „Kõige tähtsam – Tuglase poolt rahvuslikule liikumisele omistatud „eeskava“ ehk omaenda maal peremeheks saamine on endale Eestis taas vastuse saanud.“ (2009)

4. Tuuma tuum

- ❖ Eestluse akadeemia: rahvaülikool, üldharidus, maasoolamine, teadus; õpetlikud kõned ja trükid
- ❖ Rikkalik emakeelne õppevara koolidele kõikides õppeainetes
- ❖ Rohke kirjanduslik-teaduslik avaldamine
- ❖ Rahvaluule ja vanavara
- ❖ Eesti kirjandus ja ajalugu
- ❖ Emakeelekorraldus, uus kirjaviis
- ❖ Meediavälja elavdamine
- ❖ Uue põlvkonna kujunemine (V. Reiman, vennad Kaldad, J. Tõnisson, J. Liiv, E. Vilde jt)
- ❖ Parteiline parlamentarism
- ❖ Kuberner vürst S. Šahhovskoi: kasvav hädaoht riigile – Eesti eestlastele
- ❖ Tuglase monograafia *Eesti Kirjameeste Selts* kriitika

5. Mida kehtestati?

EKMSi tgevus ja pärand Rudolf Põldmäe järgi:

- ❖ rahvakooli edendamine, koolmeistrite koolitamine, didaktika
- ❖ õpperaamatute tulv: emakeel, saksa ja vene keel; aritmeetika; loodusteadus; geograafia; füüsika; usuõpetus; turnimine; muusika- ja lauluõpetus; C. R. Jakobsoni „Kooli Lugemise-raamat“ III jm
- ❖ ideoloogiline triangulatsioon baltisaksa ja venestuse kontekstis: keiser, usk ja isamaa (vene – saksa – eesti)
- ❖ rahvusliku liikumise üld-, päeva- ja tülüküsimused
- ❖ poliitika: lahendamatud võimutülid; pigem kolm-neli kui kaks parteid
- ❖ väga aktiivne kirjastamine
- ❖ sadakond toimetist; 18 aastaraamatut (1846 lk);
- ❖ kirjanduslugu, kriitika, poeetika, tõlkimine; J. Bergmanni „Luuldest“
- ❖ lastekirjandus
- ❖ maailmakirjandus
- ❖ F. R. Kreutzwaldi austamine
- ❖ „Kalevipoja“ ja maailma eeposte väärtustamine
- ❖ ilukirjandus; J. Pärna „Oma tuba, oma luba“, J. Kunderi „Kalevipoja“ kokkuvõte, M. J. Eiseni antoloogia „Eesti luuletused“, M. J. Eiseni „Kalevala“ I osa; C. R. Jakobson, A. Piirikivi; kehtvat luulet-proosat; noorte tulemine
- ❖ rahvaluule kogumine, avaldamine, uurimine; J. Hurda „Vana kannel“, M. Veske „Eesti rahvalaulud“
- ❖ muinasjutud; J. Kõrvi „Eesti-rahva muiste-jutud ja vanad-kõned“, J. Kunderi „Eesti muinasjutud“
- ❖ mütoloogia, rahvausund ja -kõbed, rahvarõivad; J. Jõgeveri „Eesti muinasaeg“
- ❖ kirjakeele korraldamine, murrete tutvustamine; J. Hurt, M. Veske, K. A. Hermann jt
- ❖ Eesti ja maailma ajalugu
- ❖ etnograafia, arheoloogia; Henriku Liivimaa kroonika (J. Hurt, J. Jung)
- ❖ muusika (K. A. Hermann jt); kujutav kunst (J. Köhleri austamine jm)
- ❖ psühholoogia; matemaatika; õigus; astronoomia, füüsika; bioloogia; geograafia; tehnika
- ❖ taluabi: õllepruulimine; tubaka kahjulikkus; viljapuud; mesindus
- ❖ reisimine: Baltimaad, Soome, Ungari, Skandinaavia, Kaukaasia, Venemaa jm
- ❖ rahvusvaheline suhtlus (Soome Kirjanduse Selts jm)
- ❖ seltsielu, võidupeod, laulikud
- ❖ raamatukogu ja bibliograafia; käsikirjade, kaastööde, dokumentide, müntide, artefaktide, fotode arhiiv

6. Ergo censeo

Eesti Kirjameeste Seltsi au ja väärne koht tuleb taastada.

Vt ka A. Merilai. Eesti Kirjameeste Selts – kultuuriloo pimetäht. *Looming* 2022/3.

Janet Laidla

Tartu Ülikool

janet.laidla@ut.ee

EESTI KIRJAMEESTE SELTS JA NAISED

Eesti Kirjameeste Seltsi kuulus selle tegevuse jooksul umbes poolsada naist. Selts ise pidas naiste lisandumist liikmeskonda ja osavõttu tegevusest piisavalt oluliseks, et seda mõned korrad seltsi protokollides eraldi ära märkida. Esimene naine liitus seltsiga 1873. aasta suvel ning selleks oli haridustegelane ja kirjanik Lilli Suburg. Tema järel võeti järgmisel aastal seltsi vastu Lydia Koidula ning Julie Thal.

Ettekande eesmärgiks on tutvustada eelpoolmainitud üsna tuntud nimede kõrval ka teisi seltsi naissoost liikmeid, kaardistada nende panust ja tegutsemisvõimalusi seltsis ning mõtiskleda selle üle, mis motiveeris erinevaid naisliikmeid seltsiga liituma.

Jaanika Palm

Eesti Lastekirjanduse Keskus

jaanika.palm@elk.ee

EESTI KIRJAMEESTE SELTS KUI LASTEKIRJANDUSE MÕTESTAMISE LÄTE

1872. aastal loodud Eesti Kirjameeste Seltsi ellukutsujaiks võib pidada koolmeistreid, kes seadsid ühingu peamiseks eesmärgiks eestlastele omakeelse kirjavara loomise ja vahendamise. Nõnda tundub üsna loomulik, et seltsitegevuse edenedes hakati üldise kirjanduselu ergutamise kõrval üha rohkem ka lastekirjandusele tähelepanu pöörama. Lisaks lasteraamatute ilmutamisele ja arvustamisele jõuti seltsi toel ka lastekirjanduse teoreetilise mõtestamiseni. Nii näiteks pidas kooli- ja lastekirjanik Paul Undritz (1854-1897) 28. septembril 1878. aastal seltsi liikmeile lastekirjandust käsitleva kõne, mis järgmisel aastal ajalehe Eesti Postimees vahendusel ka laiema avalikkuseni jõudis (Undritz 1879: 77-78). Tegemist on ühe esimese lastekirjandusteoreetilise ja eesti lastekirjandust süüvivamalt uuriva kirjutisega. 3. jaanuaril 1883. aastal esines seltsis kõnega “Eesti laste-kirjavarast” kooli- ja lastekirjanik Juhan Kunder (1852-1888), kes samuti rõhutas vajadust spetsiaalse eesti lastekirjanduse järele (Kunder 1884 a: 3; 1884 b: 3). Lastekirjanduse olemust püüdis samal perioodil mõtestada ka luuletaja, prosaist ja lastekirjanik Juhan Liiv (1864-1913), kes esitab 1889. aastal ajalehes Sakala ilmunud kirjutises nähtavasti kogu toimetuse seisukohti.

Ettekandes vaadeldakse, millised olid toonased arusaamad lastekirjandusest, millel need põhinesid, millist rolli mängis nende arusaamade kujunemisel Eesti Kirjameeste Selts ning kuidas see meie edasise lastekirjanduse kulgu on mõjutanud.

Viited:

Kunder, J. 1884a;b. Eesti laste-kirjavarast: Eesti Kirjameeste Seltsis peetud kõne 3. jaan 1883. – Valgus, 1884a: 10. märts, nr 18, lk 3; 1884b: 31. märts, nr 21, lk 3.

Liiv, J. 1889a;b. Laste kirjavara. – Sakala, 1889a: 22. juuli, nr 28, lk 1-2; 1889b: 31. juuli, nr 29, lk 1

Undritz, P. 1879. Laste kirjadest: Kõne peetud Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul 28. sept. 1878. – Eesti Postimees, 19. mai, nr 20, lk 77-78

Katre Kikas

Eesti Kirjandusmuuseum

katre.kikas@folklore.ee

TEEKOND KIRJAMEESTE MAGASIAIDAST VANAVARAAIDANI:

MÄRKMEID RAHVALUULE AVALIKU KUVANDI DÜNAAMIKAST

Eesti Kirjameeste Seltsi aegne kogumistöö omab eesti folkloristika ajaloos märgilist (et mitte öelda müütilist) positsiooni. Ikka viidatakse ajaloolistes ülevaadetes selle, et just sel perioodil muutus kogumine süstemaatiliseks ning pandi paika põhimõtted, mida on järgitud nii kogumises, uurimises kui ka arhiivikorrastuses tänini. Tegu on ka ainsa perioodiga eesti folkloristika ajaloos, mille kohta on olemas põhjalik monograafiline uurimus: Vaina Mälgu 1963. aastal ilmunud teos *Eesti Kirjameeste Seltsi osa eesti folkloristika arengus*.

Süvenemisel selgub siiski, et EKmSi aegne kogumistöö oli tunduvalt heterogeensem, killustatum ja katkendlikum kui see narratiiv arvata lubaks, süstemaatilisus kui ideaal küll sõnastati, kuid reaalsus jäi sellest kohati kaugemale. Eri perioodidel tegelesid kogumistöö korraldamisega erinevad inimesed (Jakob Hurt, Carl Robert Jakobson, Mihkel Veske, Jaan Jõgever), kelle suhtumine kogumistöö eesmärkidesse ning algkäsikirjade väärtusesse oli vägagi erinev, ka kasutasid nad kaastööliste leidmiseks mõnevõrra erinevaid taktikaid.

Pealkirja olen valinud kaks Jakob Hurda kirjutisest pärinevad kujundit – esimene 1876. aastal ilmunud põhjalikumast kogumisjuhisest „Eestirahva ajaraamat“ teine kuulub Hurda 1888. aastal alanud kogumisjärku. Neid kõrvu seades võime ühelt poolt rääkida folkloristika iseseisvumisest, teisalt aga paratamatult ka kogumiskeskme liikumisest Eesti Kirjameeste Seltsist välja.

Ettekandes sooviksin nende kujundite kaudu väljenduvat lineaarset arengut nüansseerida teiste kogumistöö organisaatorite tekstide kaasamisega. Konkreetsemalt heidan pilgu erinevatele avalikele tekstidele, mida kogumistööd juhtinud inimesed ajakirjandusse saatsid. Pööran tähelepanu nii kujunditele, mida kogumistöö inimestele mõistetavaks tegemiseks kasutati kui ka žanridele, mille kaudu inimesi kogumistööle kutsuti ning osalistele tagasisidet anti. Sel moel ilmnevad ühelt poolt peatee kõrvale jäävad kõrval- ja paralleelharud, ummikud ja eksiteed, kuid samas tuleb selgemalt esile ka see, mis muutis 1888. aastast alanud kogumisetapi eriliseks.

Tiit Hennoste

Tartu Ülikool

tiit.hennoste@ut.ee

EESTI KIRJAMEESTE SELTS: KEEL, MEEL JA ENESEKOLONISEERIMINE

Ettekanne keskendub Eesti Kirjameeste Seltsi sõnavaralisele tegevusele ja selle kõrval eesti haritlaste seisundile kahe kultuuri vahel. EKmS võttis eesti keele korraldamise ja hoolde eestlaste kätte. Eesti haritlased olid vahekiht eestlaste ja sakslaste vahel, kes tajus oma keele kehvust ja madalat prestiiži. Oluline probleem oli sõnavara puudulikkus ja selle täiendamise vajadus. Oluliseks vastuseis võõrsõnadele ja soome laenude eelistamine, kusjuures soome keele tõlgendatakse nõ oma keelena. Sealt lähen enesekolonisatsiooni juurde.